

शैवागम-पुराणेषु शिवताण्डवभेदाः - अध्ययनम्

Document Information

Text title : Shaivagamapurane Shivatandavabhedah Adhyayanam

File name : shaivAgamapurANeshivatANDavabhedAHadhyayanam.itx

Category : misc, article, pradIptakumArananda, shiva

Location : doc_z_misc_general

Author : (Copyright) Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orissa pknanda65 at gmail.com

Transliterated by : Pradipta Kumar Nanda pknanda65 at gmail.com

Proofread by : Pradipta Kumar Nanda

Acknowledge-Permission: (Copyright) Pradipta Kumar Nanda

Latest update : August 21, 2026

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

August 21, 2026

sanskritdocuments.org

शैवागम-पुराणेषु शिवताण्डवभेदाः - अध्ययनम्

शैवागम-पुराणेषु प्रतिपादिताः शिवताण्डवभेदाः - एकं संक्षिप्तं अध्ययनम् ।

सारांशः

भारतीयसंस्कृतौ भगवान् शिवः केवलं संहारकर्ता न, अपितु सृष्टि-स्थिति-संहार-तिरोभाव-अनुग्रहाणां विश्वनियन्ता इति परिगण्यते । तस्य दिव्यनृत्यं “ताण्डवम्” इति प्रसिद्धम् । ताण्डवनृत्यं न केवलं कलारूपम्, अपि तु गम्भीरदार्शनिकतत्त्वानां विश्वचैतन्यस्य च प्रतीकमस्ति । वेदेषु रुद्रस्य गतिशीलस्वरूपस्य संकेतः दृश्यते, परन्तु ताण्डवस्य विस्तृतवर्णनं पुराणेषु, शैवागमेषु, नाट्यशास्त्रे तथा उत्तरकालीनशैवसाहित्ये विशेषतया प्राप्यते ।

शिवस्य नटराजस्वरूपं ताण्डवदर्शनस्य परमोदाहरणम् । नटराजस्य डमरुः सृष्टेः, अग्निः संहारस्य, अभयमुद्रा अनुग्रहस्य, अपस्मारपुरुषोऽज्ञानस्य, ऊर्ध्वपादः मोक्षस्य च प्रतीकत्वेन व्याख्यायते । अतः ताण्डवं विश्वचक्रस्य दार्शनिकव्याख्यानरूपेण मन्यते ।

शैवपरम्परायां ताण्डवस्य अनेकभेदाः वर्णिताः सन्ति । दक्षिणभारतीयागमपरम्परायां विशेषतः आनन्द-, सन्ध्या-, कालिका-, त्रिपुर-, गौरी-, संहार-, ऊर्ध्वताण्डवम् इति सप्तभेदाः प्रसिद्धाः । आनन्दताण्डवं चिदम्बरस्थनटराजस्य आनन्दस्वरूपं निरूपयति । सन्ध्याताण्डवं कालपरिवर्तनस्य द्योतकम् । कालिकाताण्डवं शक्तिशिवयोः ऐक्यं तथा दुष्टनिग्रहम् अभिव्यञ्जयति । त्रिपुरताण्डवं त्रिपुरासुरवधानन्तरं धर्मविजयस्य प्रतीकम् । गौरीताण्डवं शिवपार्वत्योः सामरस्यं प्रकाशयति । संहारताण्डवं कल्पान्ते जगत्संहारस्य रूपम् । ऊर्ध्वताण्डवं तु शिवस्य पराक्रमं, योगवैभवं मोक्षदायकत्वं च प्रतिपादयति ।

दार्शनिकदृष्ट्या ताण्डवं केवलं नृत्यं नास्ति; अपि तु विश्वस्य नित्यपरिवर्तनशीलतायाः प्रतीकं वर्तते । काश्मीरशैवदर्शने ताण्डवं शिवस्य स्पन्दशक्तेः प्रत्यक्षाभिव्यक्तिरिति निरूपितम् । तस्मात् जगतः प्रत्येकः स्पन्दः, प्रत्येकः परिवर्तनः, प्रत्येकं जीवनचक्रं च शिवताण्डवस्यैव अभिव्यक्तिरिति मन्यते ।

उपसंहारतः वक्तुं शक्यते यत् शिवताण्डवं भारतीयदार्शनिकपरम्परायाः एकं महत्त्वपूर्णं तत्त्वम् । तत्र धर्मः, दर्शनम्, नाट्यम्, आध्यात्मिकता, कला च समन्वितरूपेण दृश्यन्ते । ताण्डवस्य सम्यग्अध्ययनं शैवदर्शनस्य, भारतीयसंस्कृतेः तथा नाट्यपरम्परायाः गहनबोधाय अत्यन्तमुपकारकम् ।

सन्दर्भग्रन्थाः

शिवपुराणम्
स्कन्दपुराणम्
नाट्यशास्त्रम्
कामिकागमः
कारणागमः
तन्त्रालोकः

टिप्पणी

शैवागमेषु “सप्तताण्डव” इति सूची सर्वत्र समानरूपेण न दृश्यते; भिन्नेषु आगमेषु तथा परम्परासु ताण्डवभेदानां नाम, संख्या, क्रमश्च किञ्चित् परिवर्तते ।

– प्रो. प्रदीप्तकुमारनन्दः (सेवानिवृत्त)
श्रीजगन्नाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः, पुरी

Written by Dr. Pradipta Kumar Nanda, Kendrapara, Orisa pknanda65 at gmail.com
Retd.Head, Dept.of Sarvadarshan
SJSV,Puri

Shaivagama-Puraneshu Shivatandavabhedah - Adhyayanam

pdf was typeset on August 21, 2026

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

